

NHANDEREKO DJAIKAAWE AGWÃ

Kwatia
Guarani Nhandewa

Governo do Estado do Paraná¹

Carlos Alberto Richa

Secretaria de Estado da Educação²

Flávio José Arns

Diretoria Geral³

Jorge Wekerlin

Superintendência da Educação⁴

Meroujy Giacomassi Cavet

Departamento da Diversidade⁵

Luciane Vanessa Fagundes Mendes

Coordenação da Educação Escolar Indígena⁶

Oziel Azevedo

Equipe Técnico-pedagógica⁷

Andréa Gouveia de Oliveira

Cristina Cremonese

Dirceu José de Paula

Io zodara Telma Branco De George

-
- 1 **Roberto Requião:** 01/01/2001 a 31/03/2010. **Orlando Pessuti:** 01/04/2010 a 31/12/2010.
- 2 **Yvelise Freitas de Souza Arco-Verde:** 10/07/2008 a 19/11/2010. **Altevir Rocha de Andrade:** 20/11/2010 a 31/12/2010.
- 3 **Ricardo Fernandes Bezerra:** 01/01/2003 a 17/04/2010. **Altevir Rocha de Andrade:** 18/04/2010 a 19/11/2010. **Alexandra Carla Scheidt:** 20/11/2010 a 31/12/2010.
- 4 **Alayde Maria Pinto Digiovanni:** 10/07/08 a 31/12/2010.
- 5 **Wagner Roberto do Amaral:** 10/07/08 a 31/12/2010.
- 6 **Cristina Cremonese:** 16/11/2004 a 31/12/2010.
- 7 Durante a produção do material, também integravam a equipe: Anabel do Nascimento Adão, Ciomara Stocchero Amorelli, Leila do Rocio da Silva, Lilianny Rodriguez Barreto dos Passos, Maria Cristina de Paula Müller e Raquel Marschner.

**GOVERNO DO ESTADO DO PARANÁ
SECRETARIA DE ESTADO DA EDUCAÇÃO
SUPERINTENDÊNCIA DA EDUCAÇÃO
DEPARTAMENTO DA DIVERSIDADE
COORDENAÇÃO DA EDUCAÇÃO ESCOLAR INDÍGENA**

NHANDEREKO DJAIKAWE AGWÃ

**CURITIBA
SEED/PR
2011**

Depósito legal na Fundação Biblioteca Nacional,
conforme Lei nº 10.994, de 14 de dezembro de 2004.
É permitida a reprodução total ou parcial desta obra, desde que seja citada a fonte.

Autores e Autoras

Nhomboea kueri Nhandewa, Mbya, Ava Guarani Paraná gui:

Amélia *Takua Rayvi* Peres – Aldeia Okoy, TI Okoy
Ananias *Jexaka* Veríssimo – Aldeia Lebre, TI Rio das Cobras
Avelino da Silva – Aldeia Araça'i, TI Araça'i
Dionísio Rodrigues – Aldeia Pindoty, TI Pindoty
Dorileu Barros – Aldeia Tekoha Porã, TI Tekoha Porã
Eliane Cristina Norato – Aldeia Posto Velho, TI Ywy Porã
Gervásio *Tupã Reju* Benites – Aldeia Okoy, TI Okoy
Irismar dos Santos – Aldeia São Jerônimo, TI São Jerônimo
João *Karai Tataendy* Vicente – Aldeia Pinhal, TI Rio das Cobras
Jucélio Aparecido da Silva – Aldeia Laranjinha, TI Laranjinha
Jum Célia *Jera* Veríssimo - Aldeia Rio D'Areia, TI Rio D'Areia
Jussara Mariana da Silva – Aldeia Posto Velho, TI Ywy Porã

Justino *Karai A.* de Souza – Aldeia Palmeirinha, TI Mangueirinha
Lucimara Silvío Marcolino - Aldeia Laranjinha, TI Laranjinha
Manoel Pires de Lima - Aldeia Rio D'Areia, TI Rio D'Areia
Natalina *Jerá* Veríssimo - Aldeia Lebre, TI Rio das Cobras
Oséias *Poty Miri* Florentino – Aldeia Palmeirinha, TI Mangueirinha
Priscila *Ara* Veríssimo - Aldeia Lebre, TI Rio das Cobras
Rivelino Gabriel de Castro - Aldeia Palmeirinha, TI Mangueirinha
Rufino Deni – Aldeia Tekoha Marangatu, TI Tekoha Marangatu
Sara *Katu* Florentino – Aldeia Palmeirinha, TI Mangueirinha.
Silvana *Mimbi* Veríssimo – Aldeia Pinhalzinho, TI Pinhalzinho
Silvana *Mindua* Vidal Felício - Aldeia Rio D'Areia, TI Rio D'Areia
Valério *Karai* Gonçalves - Aldeia Palmeirinha, TI Mangueirinha

Organização

Andréa Gouveia de Oliveira
Iozodara Telma Branco de George
Leila do Rocio da Silva

Assessoria Pedagógica

Camila Gauditano
Marci Fileti Martins
Maria Cristina Troncarelli

Editoração Eletrônica: **ADESCRYN GRÁFICA EDITORA LTDA.**

CATALOGAÇÃO NA FONTE – CEDITEC-SEED-PR

P111

Paraná. Secretaria de Estado da Educação.

Nhandereko djaikaawe agwã – Guarani Nhandewa / Secretaria de Estado da Educação. Superintendência da Educação. Departamento da Diversidade. Coordenação da Educação Escolar Indígena– Curitiba : SEED – Pr., 2011. - 70 p. –

ISBN:

1. Língua Guarani. 2. Línguas indígenas. 3. Língua Guarani Nhandewa. 4. Cosmologia Indígena. 5. História Guarani. 6. Educação Escolar Indígena. 7. Índios. I. Oliveira, Andrea Gouveia de, org. II. De George, Izodara Telma Branco, org. III. Silva, Leila do Rocio da, org. IV. Paraná. Secretaria de Estado da Educação. Superintendência da Educação. Departamento da Diversidade. V. Coordenação da Educação Escolar Indígena. VI. Título.

CDD370
CDU

572.95(816.2)+37

Foto da Capa: Jucelio Mirĩdju

SECRETARIA DE ESTADO DA EDUCAÇÃO DO PARANÁ

Superintendência da Educação

Departamento da Diversidade

Avenida Água Verde, 2140 - Vila Isabel – Curitiba - Paraná

Telefone (XX41) 3340-1500 Fax (41) 3243-0415

www.diadiaeducacao.pr.gov.br/dedi/ceei/

CEP 80240-900 – CURITIBA – PARANÁ – BRASIL

**DISTRIBUIÇÃO GRATUITA
IMPRESSO NO BRASIL
PRINTED IN BRAZIL**

Carta da Secretária

Apresentação

A Secretaria de Estado da Educação do Paraná ao oferecer esta publicação, produzida pelos professores Guarani, busca apoiar as práticas pedagógicas no âmbito das escolas estaduais indígenas da Rede Pública de Ensino.

A Constituição da República Federativa do Brasil, promulgada em 1988, nos capítulos dedicados aos povos indígenas e a LDBEN 9394/96 fundamentam as políticas educacionais para estas populações. A partir de tais legislações os povos indígenas passaram a ter garantido o direito à manutenção de suas culturas, línguas e uma educação escolar que respeite seus métodos próprios de ensino, sua transmissão e produção de conhecimentos.

Para assegurar que a educação escolar indígena seja intercultural, específica, diferenciada e bilíngue, este material foi totalmente escrito por professores Guarani do Estado do Paraná que tiveram a oportunidade de expressar suas diferentes visões sobre seus processos de formação, suas escolas, seus alunos e suas experiências pedagógicas.

Assim, o objetivo desta publicação é subsidiar o trabalho dos professores indígenas da rede estadual de educação, ampliar os horizontes de pesquisa na temática indígena e promover maior visibilidade a esses povos, partícipes do processo de constituição histórica e cultural deste Estado.

ORE KWERY ORE AYWUA

Kowa'e kwatia ma rombo para nhomboe'a pe mitãgwe ombo'e kwa awe agwã rã ogwero aywu porã agwã a'e ombo para kwaa we agwã a'egwi kowa'e kwatia rodjapo agwã ma idjypy *reunião* a'e.

Yma py nhombo'ea nhandewa nombawykyi nimboeaty py nhanderekoa gwi. Ombawyky ma wypory kwery. Nhanderuwitxa omaitxi ma nhanderuwitxa rewe tekoea secretaria rewe, oatsa agwã preocupação nhande nimboeaty gwi.

Ma'erã nhande nimboeaty nhanderekoa teĩ ramĩgwa. A'eri ma nhande pame djaporandu djatsa agwã Secretaria Estadual de Educação do Paraná (SEED) pe contratação odjapo ma nhandewa pe ombawyky nhande nimboeaty py. Secretaria Estadual de Educação gwi oendu ma mba'e djaporandu ma.

Koaỹ ma nhomboe'a kwery ombawy nimboeaty nhandewa. Secretaria odjapo awii kowa'e kwatxia nhandewa pe. Nhombo'ea kwery oendukwaa nhandedjaporandu ramo kwatxia nhandewa pe. Nhande Nhandewa djadjerowia nhombo'e kwery Mbya, Ava Guarani rewe awi. Ewĩwa ou ma Tekoa Tapixi (Rio das Cobras), Pinhal (Espigão Alto), Palmeirinha (Chopinzinho), Rio D'Areia, Araçaí, Okoi, Tekoa Nara'ĩ, Pinhalzinho, São Jerônimo, Pindoty, Kambui, Marangatu ha'e Tekoa Porã.

KOWA'EMA ERY

1 - ALFABETO GUARANI NHANDDEWA.....	13
2 - MBA'EMO NHANDDEWA DJADJAPOMA.....	15
3 - OŶ GWATSU NHANDEREKO.....	23
4 - KA'AGWY REGWA.....	30
5 - AWATXI ETE'I REGWA.....	42
6 - ANGU'A.....	46
7 - KAWĪDJY.....	47
8 - MOÃ.....	50
9 - NHANDEREKOA PY.....	52
10 - NHEMBO'E ATY.....	55
11 - UWITXA REKO.....	59
12 - MBA'EAPOA REGWA.....	61
13 - DJATSY TATA REGWA.....	64
14 - NHAMANDU'A WA'ERÃ TUDJA KWERI.....	68

1 ALFABETO GUARANI NHANDÉWA

Letras maiúsculas:

A	MB	ND	E	GW	I	DJ
K	KW	M	N	NG	NH	O
P	R	T	TS	TX	W	U
Y	‘					

Letras minúsculas:

a	mb	nd	e	gw	i	dj
k	kw	m	n	ng	nh	o
p	r	t	ts	tx	w	u
y	‘					

Consoantes:

MB	ND	GW	NG	DJ	K	w
KW	M	N	NH	P	R	T
TS	TX	W	' (glotal)			

Vogais:

A	Ã	E	Ê	I	Í
O	Õ	U	Û	Y	Ỹ

2

MBA'EMO NHANDEWA
DJADJAPO MA

Mba'emo awakue, kunhãgwe, mitãgwe tudjakwe gwi we odjopo wa'e. Mitãgwe a'ewe oipytymõ agwã otxy kweri, onhembo'e wy oo e' ÿ A'e rami wy rãe nanhanderetsarai mba'emo djapapo agwã.

Awakwe rembi'apo ma: u'y, gwyrapa, angu'apu wymba ra'angaa awii.

Kunhãgwe rembiapo ma: adjaka, adjaka'i, mbo'y, kwã regwa, poapy regwa.

Oipytymõ agwã otxy kweri, onhembo'e wy oo e'ÿ re.

MBO'Y

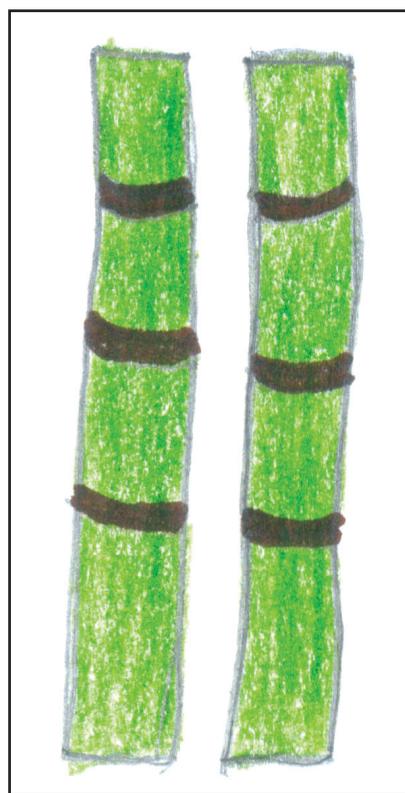
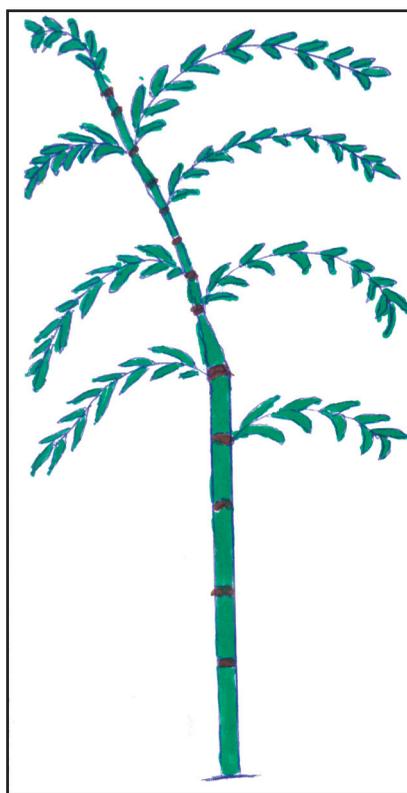
Mbo'y ma a'ewe ko'ẽ nhawõ aiporu agwã, a'e we awi wede agwã wyporykweri.

KANGWAA

Kangwaa ma a'e we nhamoĩ agwã nhane akã re.

TAKWA REGWA

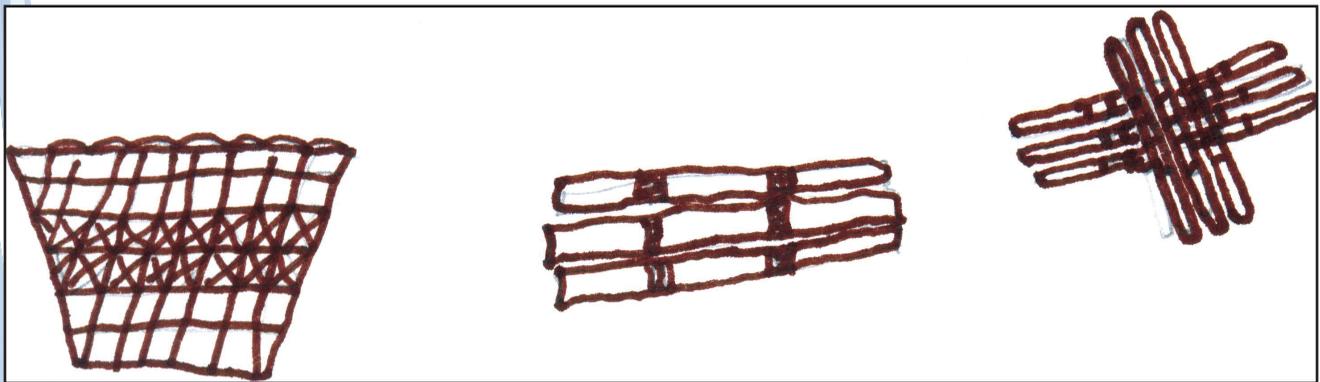

Takwa ma djoo ramigua e'ỹ e'ỹ ikuai: takua ete'i, takwa rutxu. Takua ete'i gwi ma djajapo mimby, varai ipya e'ỹ va'e, yrupẽ, u'y pytua Gwi we. A'e gwi takwa gwi ma a'ewe nhanbopara agwã, mbaraka mirĩ, gwyrapa a'e poapy regwa. A'ewe awi adjaka para'i djadjapo agwã gwembepi rewe.

ADJAKA REGWA

Adjaka'i ma djaiporu rã, awatxi, mandji'o nhamboyru agwã

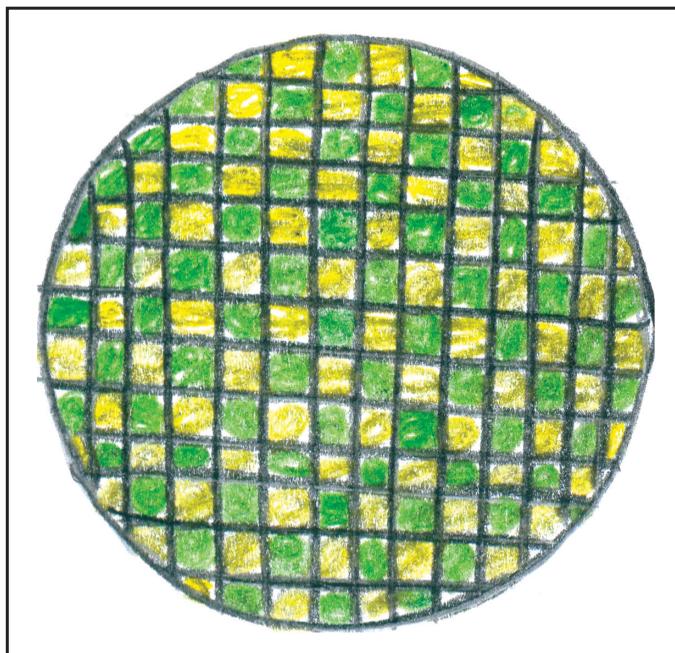

Adjaka djadjapo agwã ma djaru takwa ka'agwy gwi.

Djaru rire ma, djaedja rã mboapy ary re kwaray py.

Mboapy'ary apy ma, takwa nhamboywi dju'rã, nhamboypy agwã ewirã.

YRUPĚ

Ko yrupĚ ma iporã djaipuru agwã nhambogwa agwã awatxi ku'i.

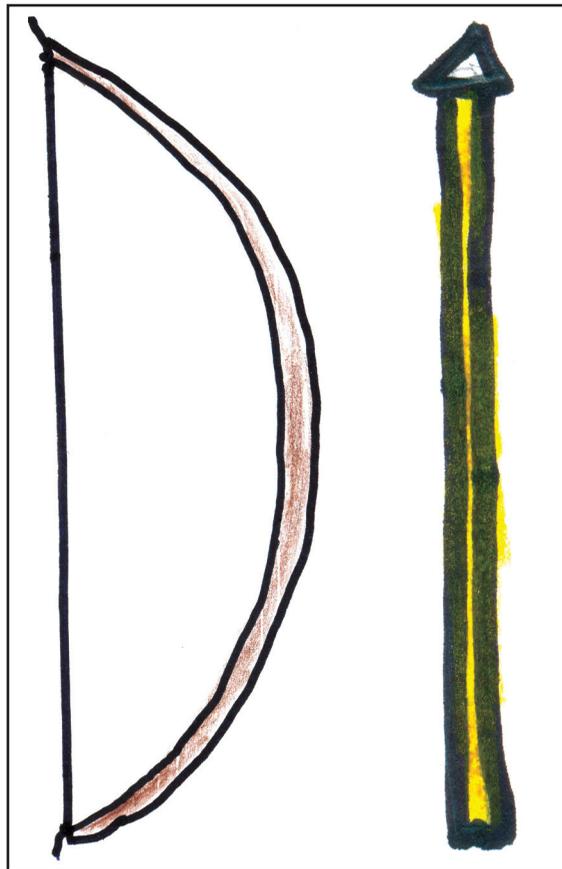
YrupĚ aema nhambogwa awatxi ku'i djadjapo agwã mbaipy mbyta, opamba'erei.

YrupĚ, mbo'y a'e namitsã ma ko'ẽ nhawõ djaiporu wa'e. A'e we awi nhawende agwã.

Djadjapo agwã are ogweraa a'e gwi tekoa rupi ikwai awi djaiporu wa'e rã, mba'emorayi, takwa a'e mba'e mo ragwe.

A'e rã takwapu ma oy gwatsu oiporu wa'e kunha gwe a'e kunhataĩ gwe'i rewe. A'e rã mboraei rupi, ombodjuywy wa'e ma mbaraka awakwe ta'wy ombopu.

GWYRAPA - U'Y

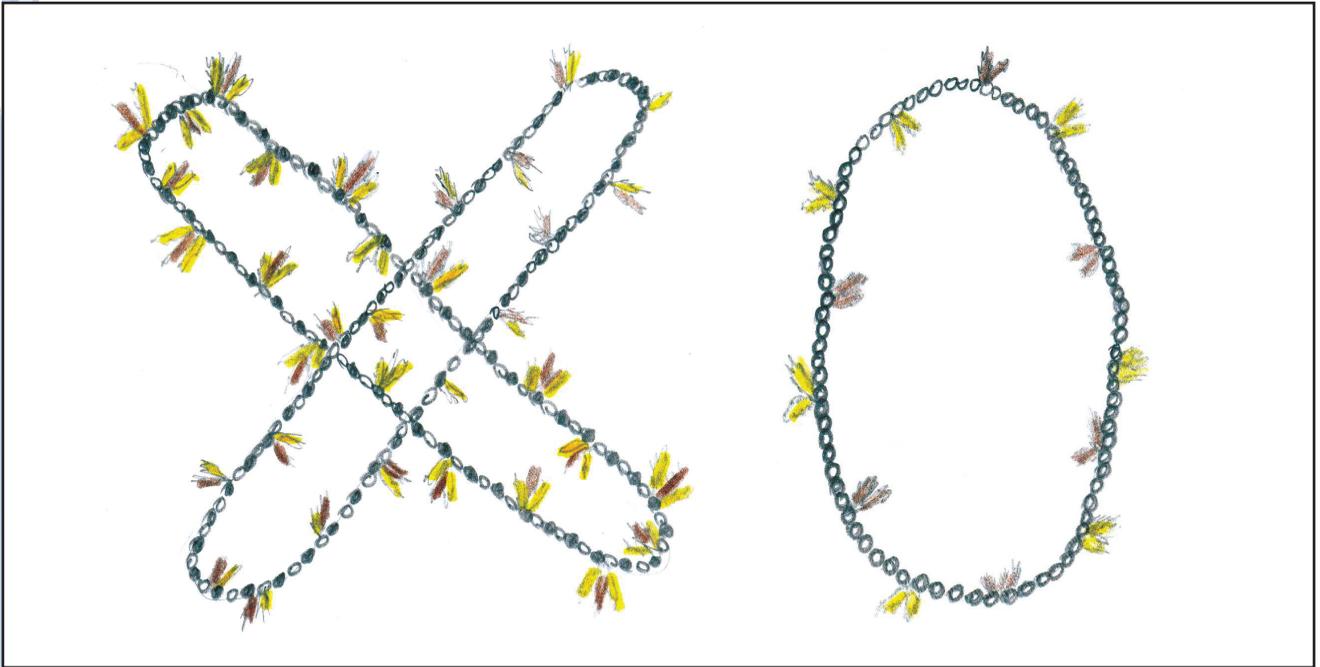
Gwyrapa a'e u'y ma oiporu rã okatxaa rupi.

3 OŶ GWATSU NHANDEREKO

Kowa'e djaiporu wa'ekwe oy gwatsu py djadjeroky agwã. Kunhãgwe oipuru takwapu odjeroky agwã, awakwe oiporu mbaraka, djatsaa, mbaraka, kãgwaa awii. Ymama nhadekweri oiporu mimby oŶ gwatsu py mitãgwe reweoporai awii awakwe, kunhãgwe, konomĩgwe, mitãgwe odjerodjy, oporai, odjeroky oŶ gwatsu py. Djaporandu wa'ekwe nhanderu pe mbae'emo porã djaiko agwã.

DJATSAA

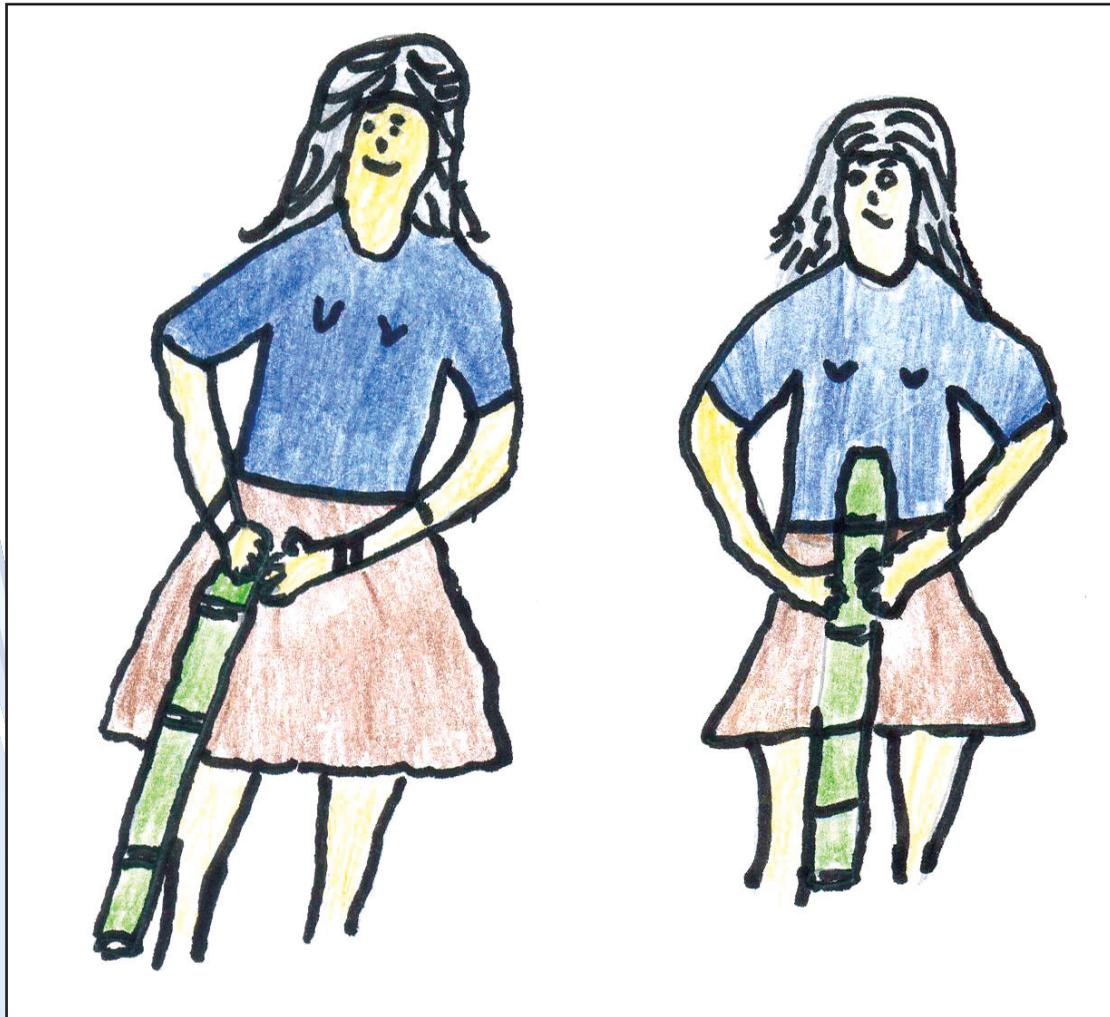

MIMBY REGWA

Yma rupi nhande rey'i oiporu mimby oy gwatsu py ombopu mitãgwe rewe oporai awii.

TAKWAPU

Takwapu ma oy gwatsu rupi oiporua wa'e, oporai ma djawe.
Takwapu ma gwaimigwe'i, kunhataïgwe'i oiporu wa'e.

MBARAKA

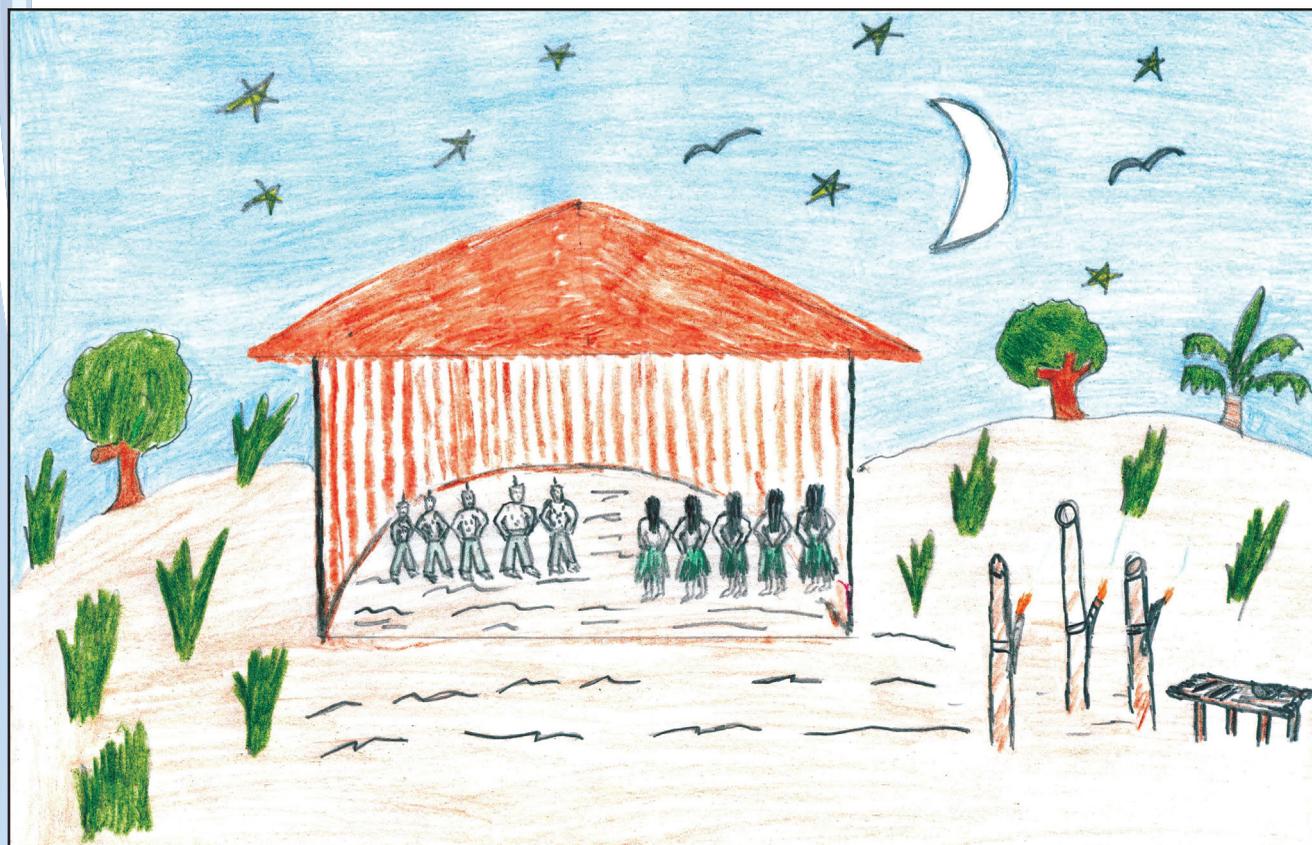
Mbaraka ma awakwe Nhandewa oipuru oy gwatsu py oporai, odjeroky ramo.

Mbaraka ma djaikuaa a'e oy gwatsu pe odjepuru wa'e.

Tudja kwe opita djave atxywa oenduware.

Mbaraka ma tudja kwe oipuru odjeroky djawe oy gwatsu pe.

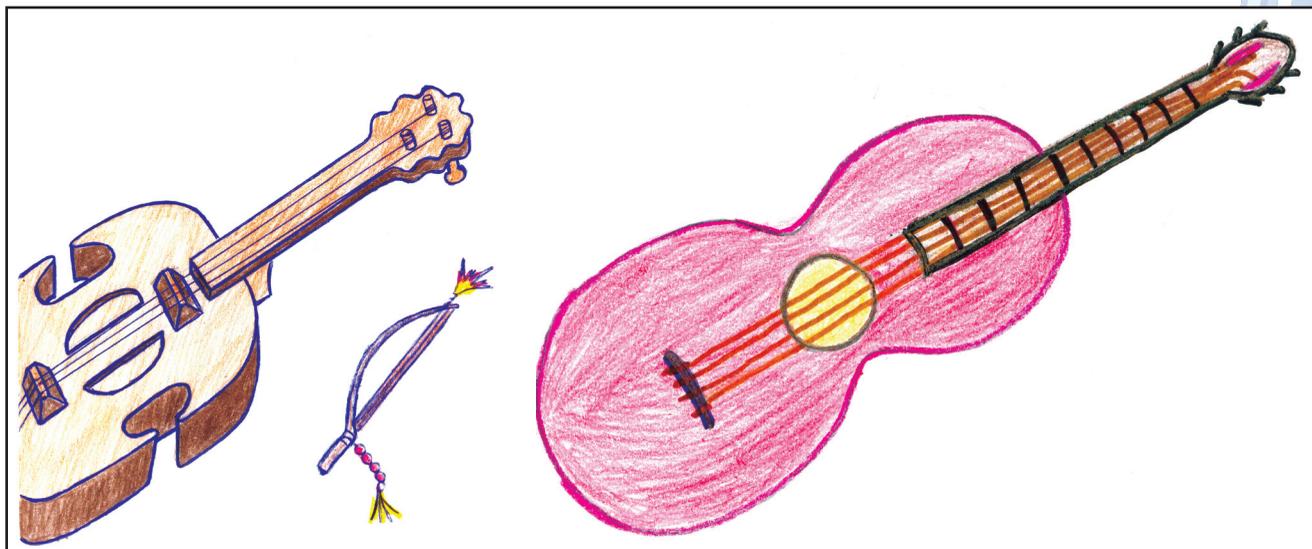
Y REGWA

Kowa ma djaiporu djadjero ky agwã. Ore rodjero ky nhaderekoa py kuhãgwe oiporu; namitsã, mbo'y, tsaia piri gwi. Awakwe oiporu: djatsaa, kãgwaa, tsaia piri gwi. Rawe'i ombopua oporai agwã.

DJEROKY NHEMONGARAI PY

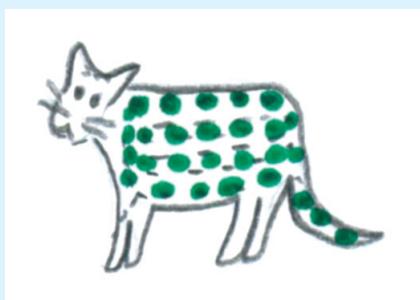
Mborai pedju mitãgwe
Pedju kunhngwe
Pyy takwapu mbaraka awii
Djadjerodjy koa py djiwy
Koapy djiwy

4 KA'AGWY REGWA

A'e yy remberupi ikwai e'eta wymba'i ikwai gwyr'a'i djoegwa e'y eta ikwai awe mbarakadja ka'agwy regwa.

MINHAÕ

TATU

MBOI

GWATSU

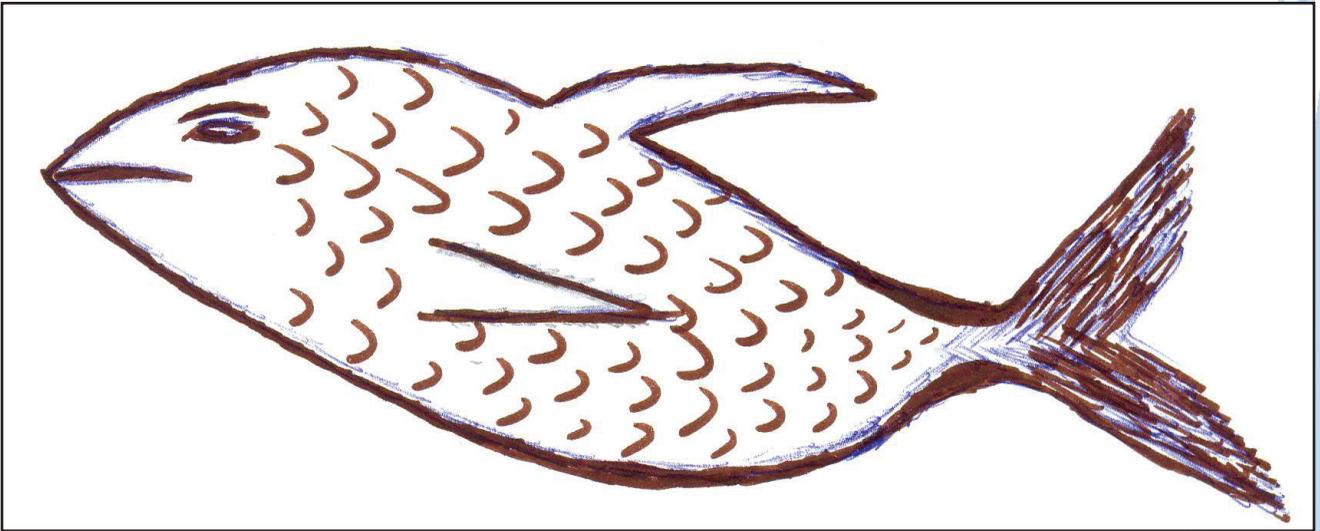
INAMBU

YAKĀ REGWA

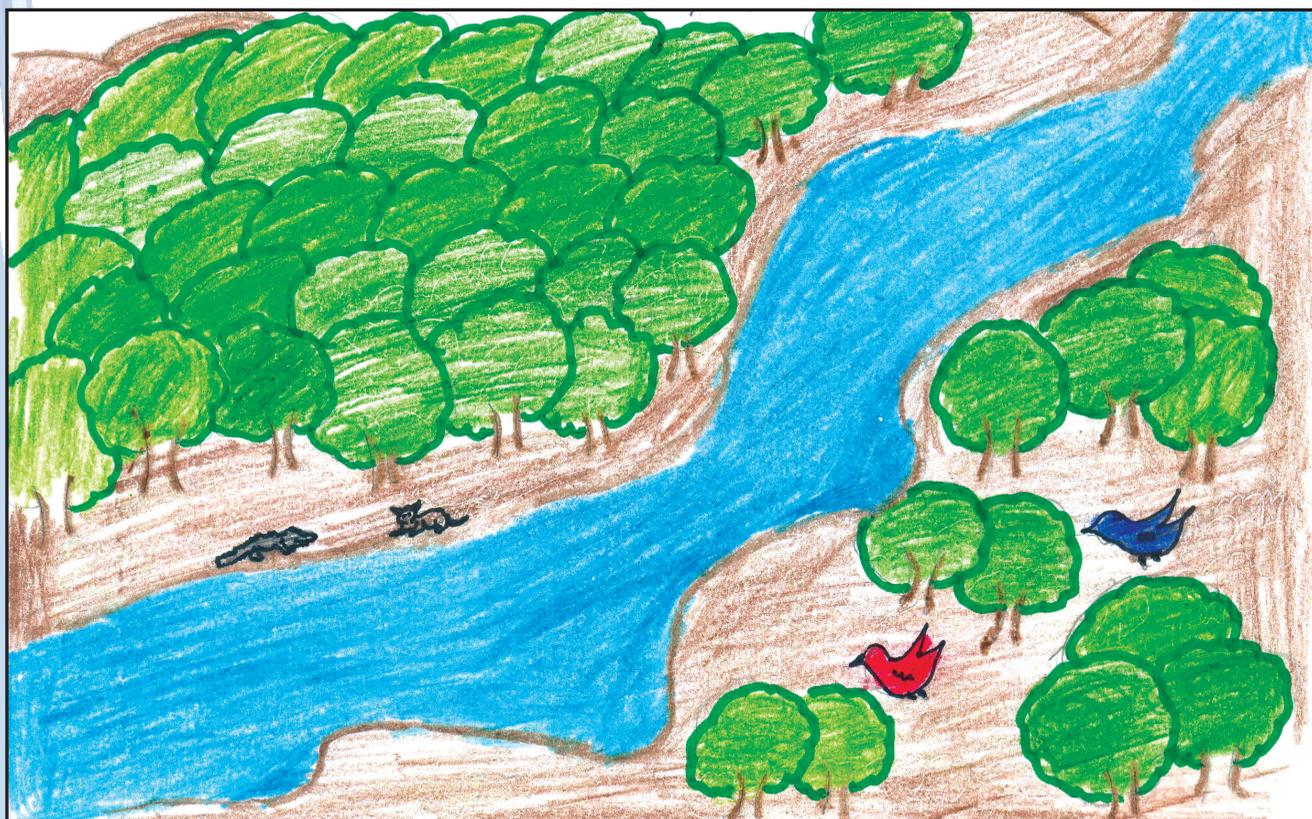
Yakā ymā gware py ma ikwai opa mba'e regwa pira ikwai, wa'e kwe aỹ ma opa ma wi owy mbegwe'i teĩ ikwa'i teri mboapyapy'i.

PIRA

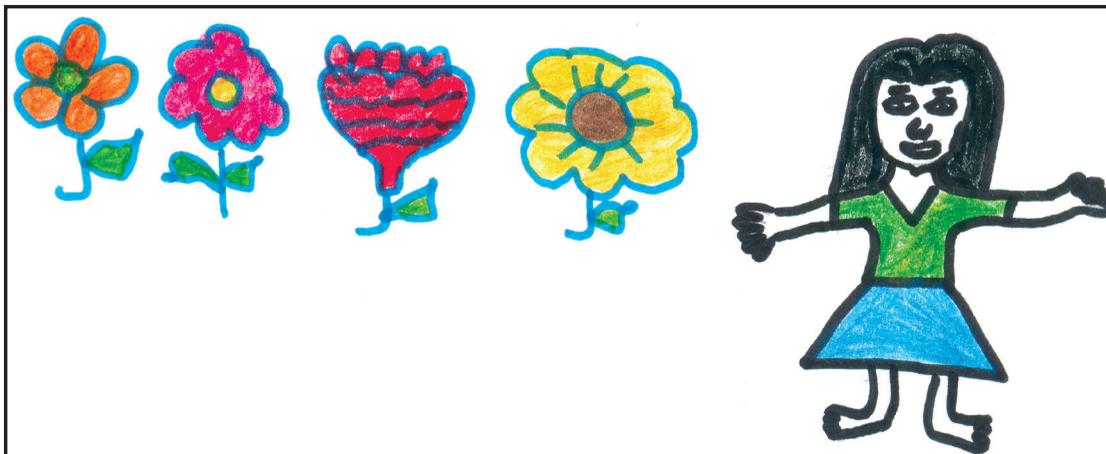
Pira ma yy rupigwa.
Pinda re nhanoẽ wa'e.

YY

Yy ma iporã a'e nda'iky'ai gwiwe mba'eta nhande pamẽ nomongey'ai mba'eta omombowo'eỹ mbo'emo yty yy rupi.

POTY

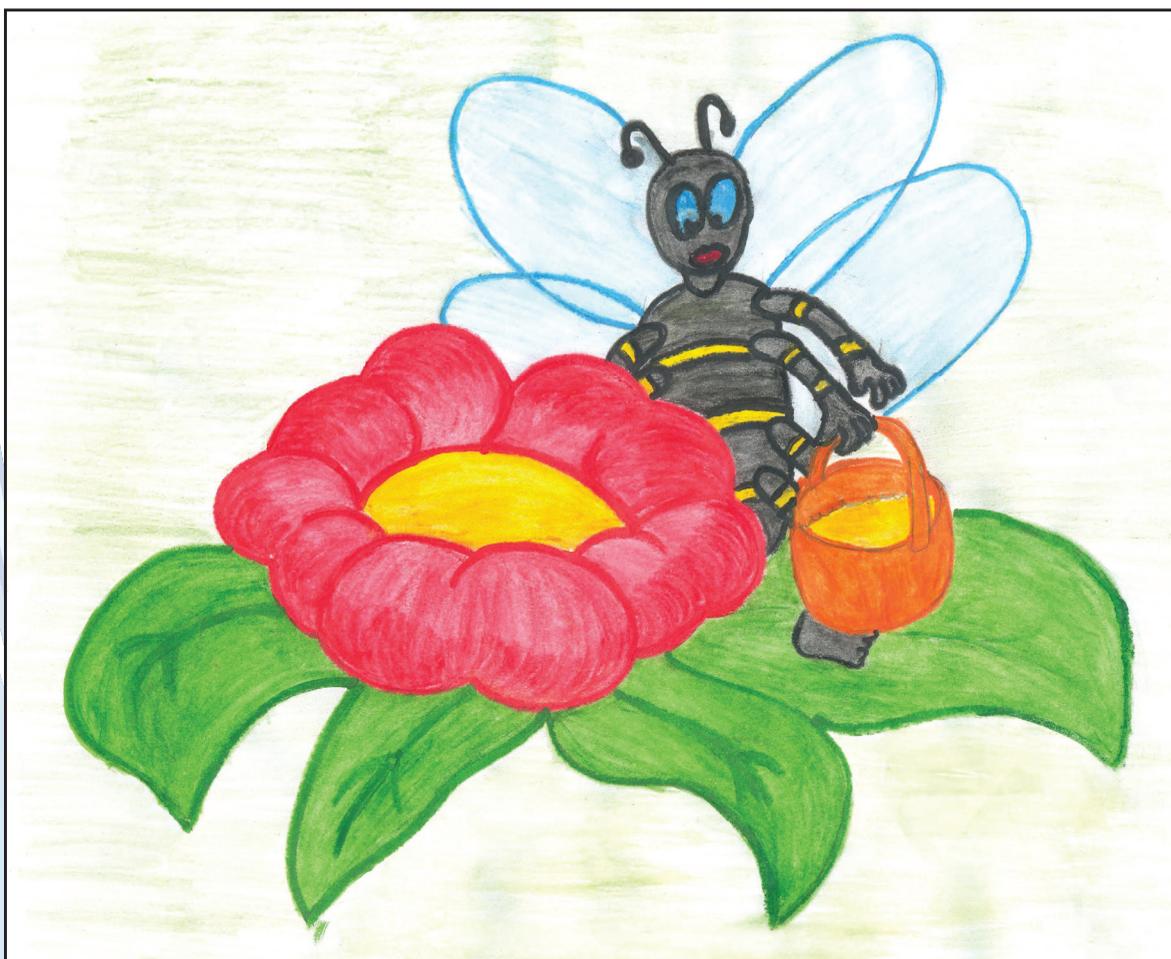

Peteĩ kunha'ĩ madje tape rupi oo wy oetxa poty djoegwa e'ỹ e'ỹ.

A'e rami wy dje oipyta ra'aga riwe. A'e rã dje poty re eiru oĩ wa'ekwe opi riwe.

EI

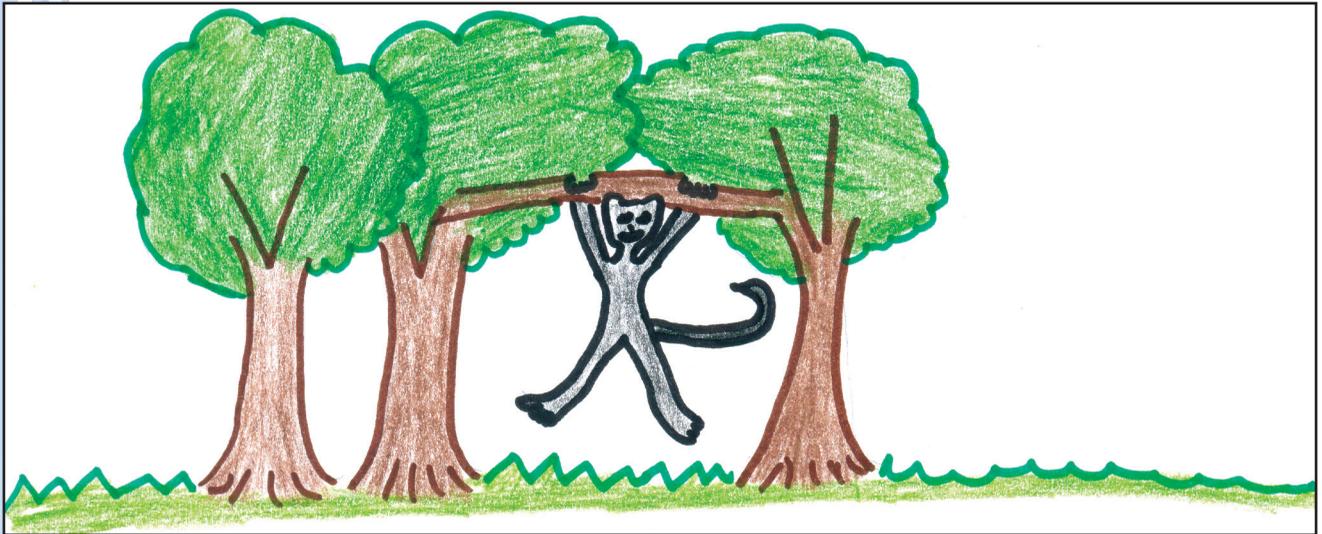

Ei woi iporã, moagwatsu yma gwa kwery woi oiporu raka'e, aỹ rami e'ỹ ndokuaai raka'e tsykyri.

KA'I

Ka'i madje owawa txewai wa'e ywyrā rakā re. Peteĩ ary madje oo dju ma ywyrā rakā re owawa, owa-owa dje oikowy.

A'e gwi madje ytxypo oĩ wa'e re dju owawa. A'e wa'e ytxypo madje odjaya ra'i ra'e. A'e rire madje, peteĩgwe dju owawa owy djawe ytxypo oyo riwe. A'e wydje ra'i o'a, omanorai riwe.

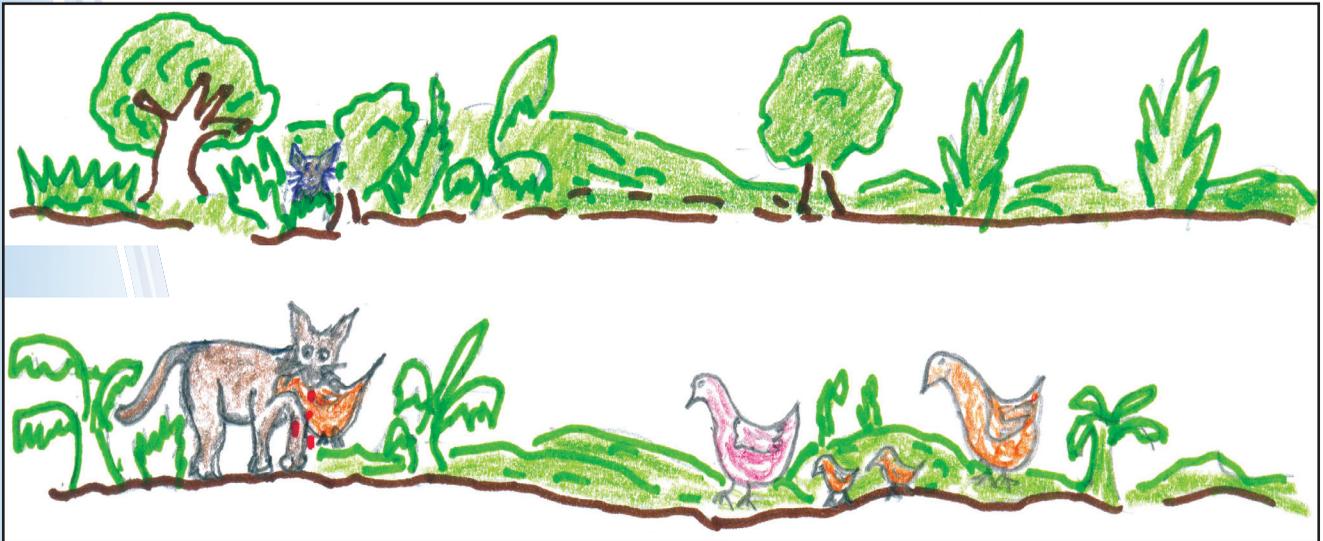
TXERYMBA MBARAKADJA O'UPA

Mbarakadja ou,okarupa ma txerymba uru.

Katxuru ndoetxa, okema ndai, koaỹ ma txe akaru agwã aro'i,komanda.

Marãi djaikota!

Txerymba katxuru teỹiweri.

5 AWATXI ETE'I REGWA

Awatxi ete'i nhande pame rembi'u ae'i.

A'e we djadjapo agwã mbodjape.

A'e we djadjapo agwã awatxi ku'i.

A'e we djadjapo agwã kawĩdjy.

A'e we djadjapo agwã u'ĩtxi.

AWATXI DJU REGWA

Awatxi dju ma eta wa'e reminhotỹ.

Awatxi dju ma etawa'e odjaty wende wa'erã a'e gwy odjapo opamba'erei.

Awatxi dju ma nda'ewei djadjaty agwã.

Awatxi ete'i rewe djadjaty djoywy'irã idjoparapa rã okanhỹ rã.

AWATXI TEMBI'U GWI

MBODJAPE

Mbodjape odjapo agwã odjodjotso'rã awatxi angu'a py.

A'e gwi ma ombogwa dju'rã yrüpẽ py, iku'ikwe gwi ma odjaporã mbodjape.

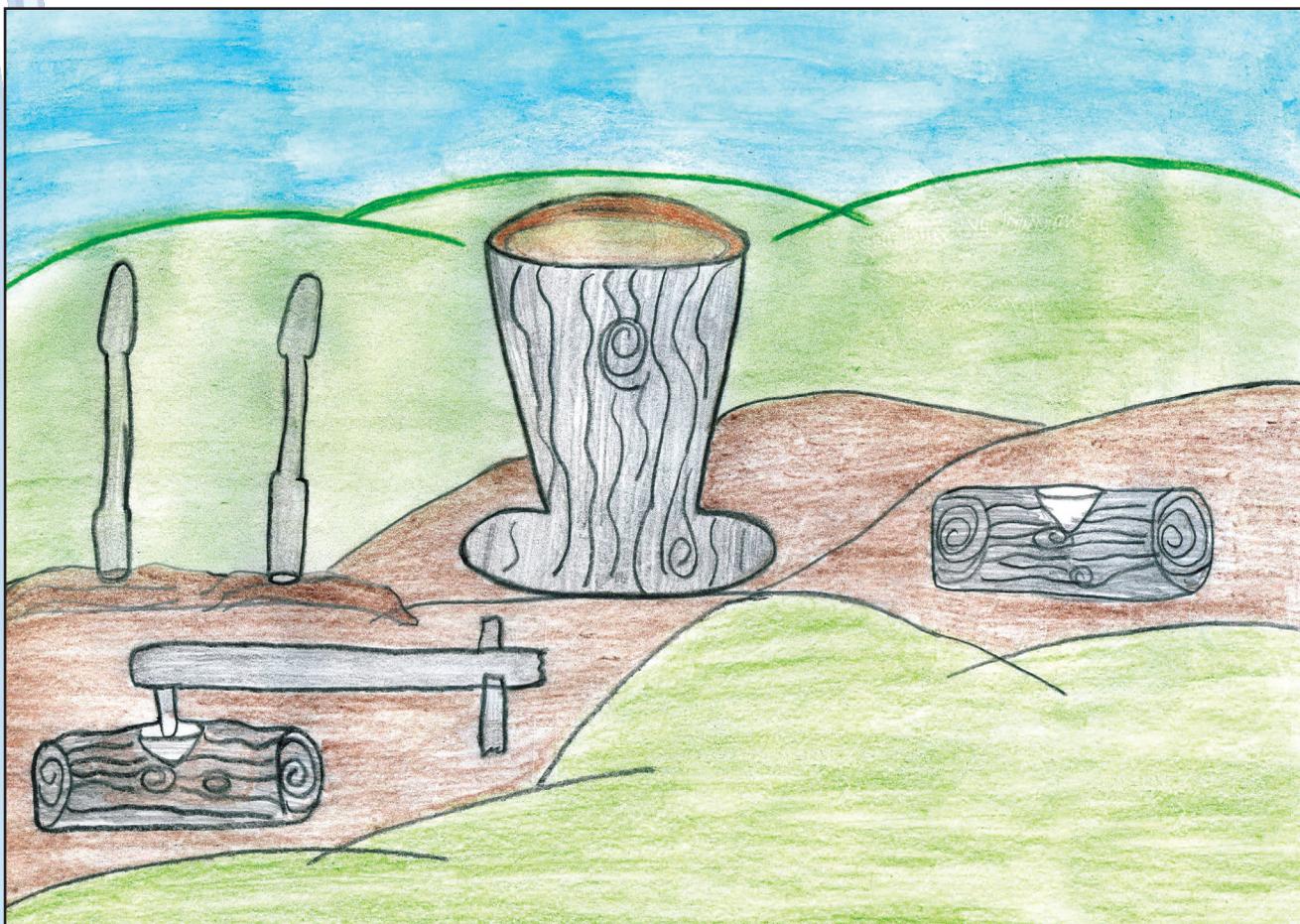
Mbodjape odjape wa'e ma kunhagwe.

6 ANGU'A

Kowa'e ma angu'a wyyra gwi odjapo wa'ekwe.

Mba'etsoarã ma wyyra gwigwa awi. Ypoyi porã ramo'rã a'ewe, omongui woi agwã.

7 KAWĪDJY

Kawĩdjy nhande wa'e ete'i o'u wa'e. Nhande wa'e o'u riae. Nhande wa'e ma odjopo riae, mba'etxa pa djadjapo rã:

Djajdjopy rã awatxi, nhamoĩ rã wotxa py, nhamoĩ mboapy ara re yy py. A'e rire yy gwi nhanoẽ ma wy, kwaray py djaedja rã ipiru agwã, a'e rire djadjotso awatxi, yrupẽ py nhambogwa rã. A'e rire nhamona awatxi djadjapo tipa'i, nhambodjy rã.

Nhambodjy ra rire ma nhanoẽ yy gwi akuro'y agwã. A'e rire ma u'a guatsu py nhamoĩ, djaraa rã aguypy, oo guypy ma oĩ rã mokoĩ kunhataĩ, oitxu'u agwã tipa'i. Mauã' nda'ewei oetxa agwã. A'e rire dja'u.

Awatxi ku'i ma nhande wa'e o'u wa'e. Nhande wa'e kweri ma o'u riae.
Mba'eta awatxi ku'i ma nhande wa'e rembi'u ete'i. Awatxi ku'i djadjapo
agwã, manduwi remoĩtse wy ma remoĩ awi rã.

A'e rire yrupẽ py nhambogua rã.

A'e wy ma djadjapo ma awatxi ku'i.

A'e rire dja'u.

8 MOÃ

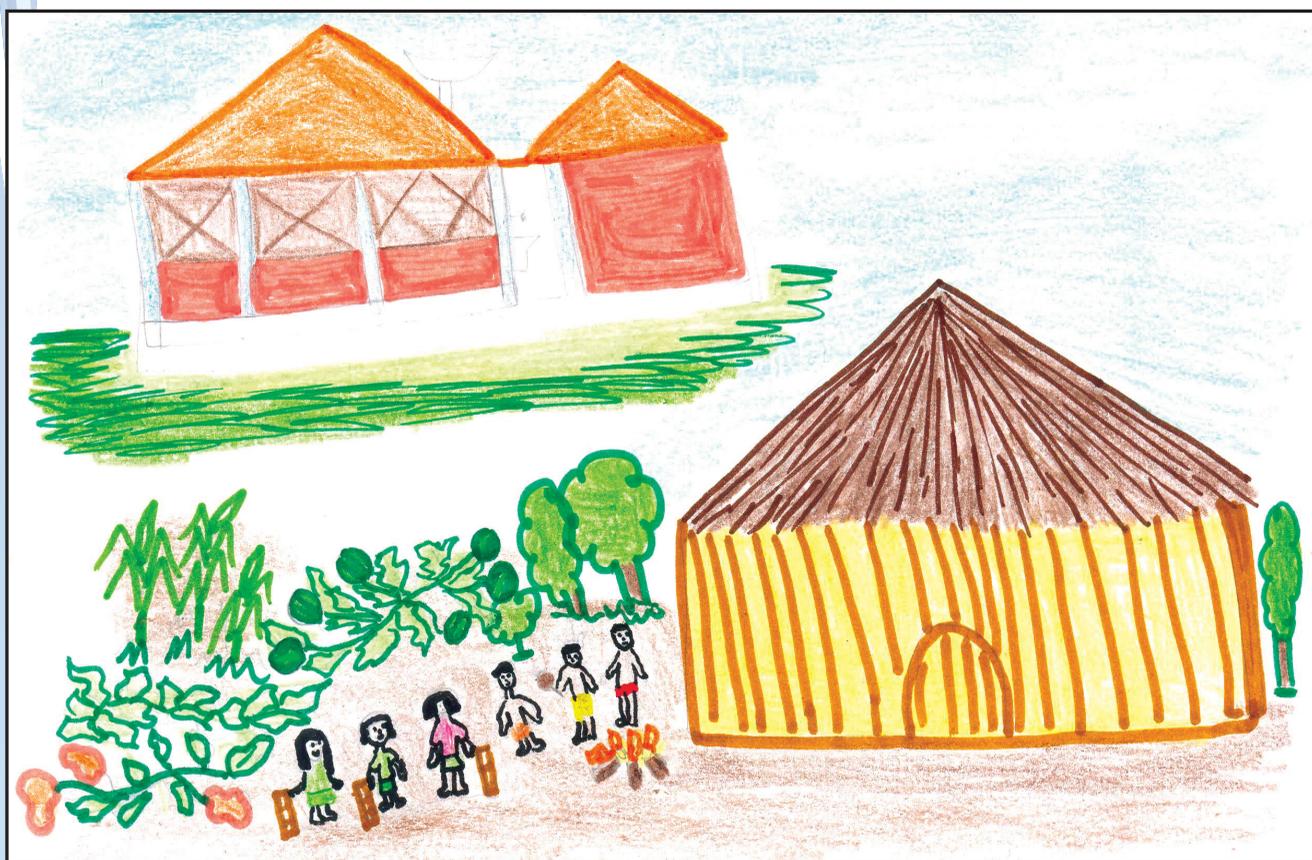

Moã ka'agwy ma eta nhande pamẽ djaikwaa wa'erã amongwe ma djaikwa ae ma, mba'eta djaetxa rã tekoa rupi.

Oiko ma teĩ ywyrã i'a wa'e, pamẽ djaexa dja'u tse , wypory ma *gabioba* dja'e. Guawira rogwe ma tye ratsy poã, amongwe py mitãgwe ye ratsy ramo, nhambopupu rã yy a'e gwi guawira rogwe djaitykwa, nhamẽ'ẽ agwã, nhamboy'u riae rã mitã wa'e.

9 NHANDEREKOA PY

Yma py nhanderey'i odjaty wa'e kwe djety, awatxi, kumanda, tsãdja, andai, kwarapepẽ.

Nhande mitãgwe, kunhagwe, awakwe, kunumĩgwe odjeroky wa'e kwe oy guatsu py.

Nhaneramoĩ ombouka kunhãgwe oetsy djety, tata pyi, mbyte py.

Ko'aỹ are korengwa djaetxa mba'emo.

Ko'aỹ nhanderenda wypory odjapo ma.

Ko'aỹ dja'u ma tembi'ure wypory gwi. Nda ewei ma nhande wy.

Nhande nhambo'e mba'emo nhanderekoa py mba'emo awi'i roikoa agwã.

Rogwereko wa'erã djiwy nhandereko nhambo'e mitãgwe pe djaywuendu agwã.

TEKOA PYGWA KUERI REWE DJAIKOA

Txee ma amombe'u ta, txerey'i rewe aikoa txerekoa py.
Txerekoa py ma eta txerey'i ikwai, a'epy ma tekoa iporã we.
Ore ma rowidja ore rekoa py mba'eta a'e py aerei ma orekwai
wa'e wy.

A'e gwi amongwe py peteĩ wa'e rei nhandere'yi imba'e ratsy ramo
ore ropytymõ txewai.

A'e py ma awakwe, kunhagwe, ra'y ma nhombodjaru rei eya rupi
ikwai.

10 NHEMBO'E ATY

Yma rupi ma ndaipoi nhembo'eaty oĩ oy gwatsu wa'e, a'epy ma tudja kwe omongeta tekoa py ikwai wa'e, oy gwatsu ombo'e mba'etxa pa ogwereco agwã.

Oy gwatsu nanhanembo'e aỹ onembo'e kua pedja rami.

Aỹ ma, nimboraty py, nhombo'ea onhembo'e wypory mba'emo.

NIMBO'EATYPY NHANHEMBO'E ATY

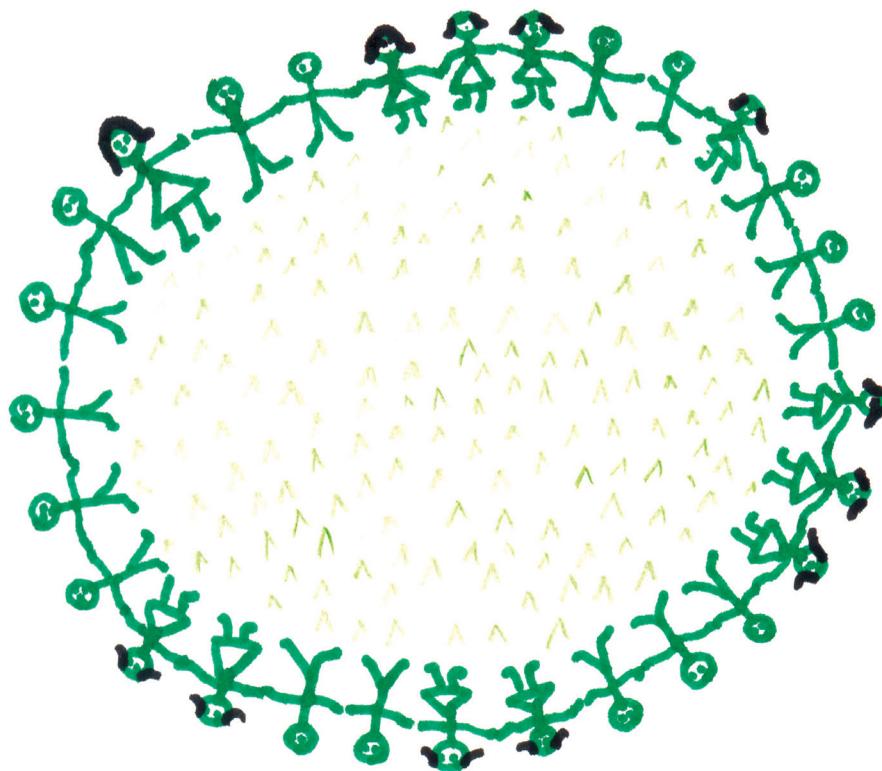

Nimbo'eatypy ma a'e we wa'e nhandereko rã a'e pamẽ pe. Aỹ gwi ma nimbo'eaty woi a'ewe owy, uwitxa a'e pamẽ odjou porã ma erawy nimbo'eaty, mba'eta a'e ae ma raka'e rã woi a'ewe rã. Tekoa aikoa py ma nimbo'eaty woi reitxa'ĩ ma, mitãgwe eta ramo, ma'etỹ nhawõ eta we owy. Kunumingwe nonhembo'ei rei wa'e kwe woi oetxa ma nimbo'eaty iporã wa'e ria, mba'eta pamẽ djaikuaa, nhandembo'e e'ỹ ndadjadjoui rã nhamba'eapo agwã, nanhamba'eapoi wy ma ndadjai kwai rã.

Ore rekoa py rogwereko nhombo'ea, wa'e ri nda'ewei teri ore nimbo'eaty pe, mba'eta roipotã ore rekoa py ore rewe oiko wa'e. Nhandembo'ea woi a'e we nhamba'eapo wa'e pe, ko'ẽ nhawõ, a'e amboe rewe nhandeawu agwã, djaepy agwã nhandereko.

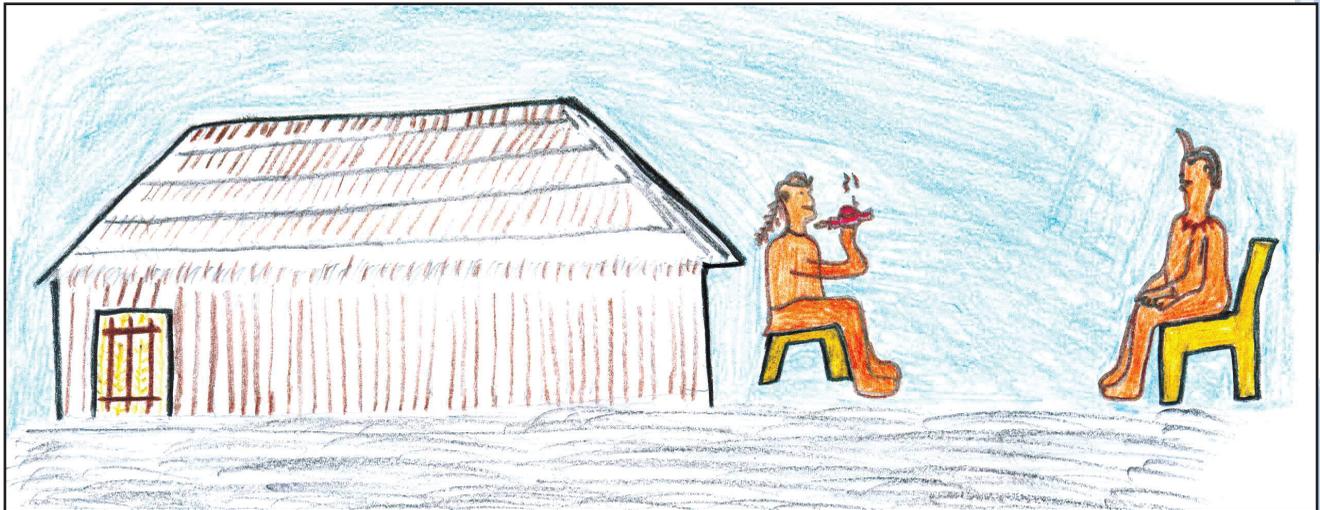
Ore nimbo'eaty py noronhembo'e tema riwei, a'e roiko kwaa agwã. Amboae rami, mba'eta ronhembo'e oreaywu agwã re a'e mokoĩ aywu rupi: Kaingang Guarani rewe.

AKUTXI

Akutxi odjere
Pytũma arypy
Uru tudja onhe'ẽ
Oy o'apa
UWITXA REKO

11 UWITXA REKO

Uwitxa oiko agwã ma *comunidade* oiporawo ramo oĩ.

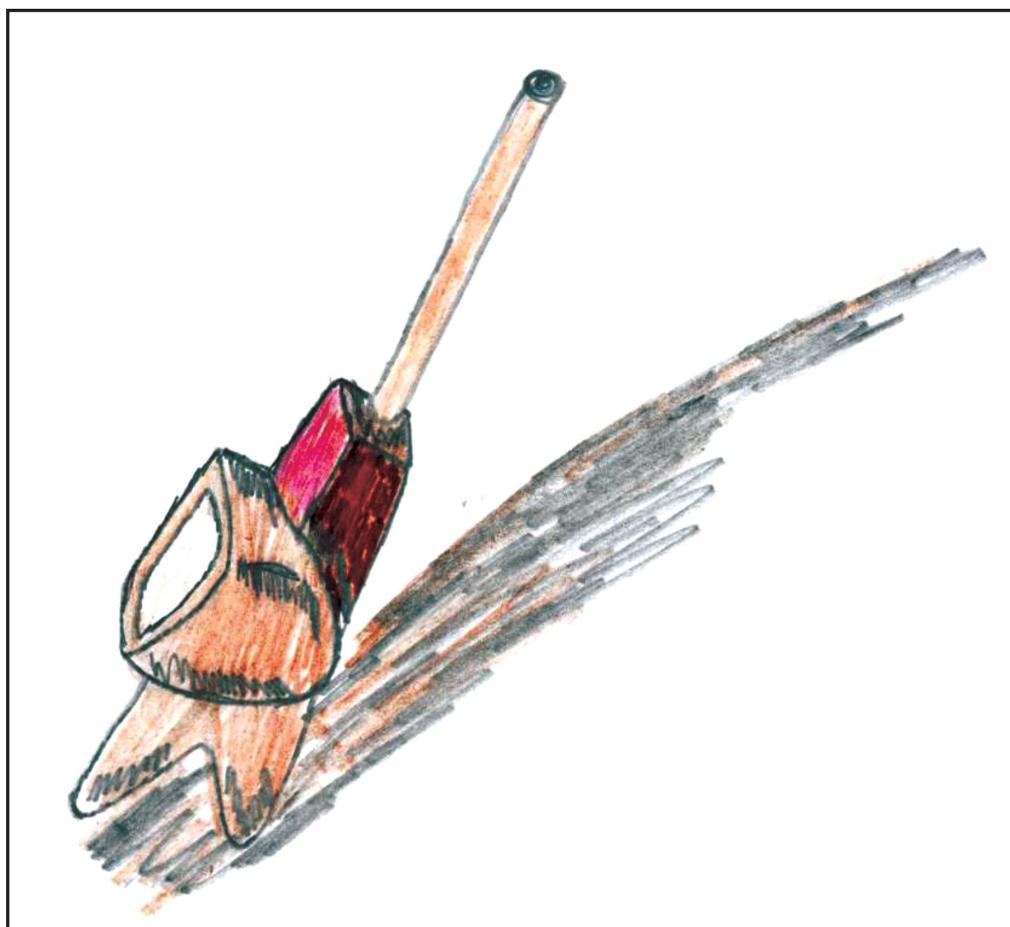
Uwitxa oiko wa'e ma, pamẽ odjerowiapy oiko, mba'eta omongeta'rã kunhataĩgwe, kunumigwe omenda wa'e rã gwiwe.

Oiko mokoĩ uwitxa tekoa py. Uwitxa gwi tudja'i.

Peteĩ uwitxa ma tekoa djawi re opena wa'e. A'e gwi ikwai awi idjywyry, *vice-cacique*, *cabo*, nhomongeta wa'e a'e gwi djopya.

Amboa'e uwitxa ma tudja oy gwatsu anho mbawyky wa'e.

Yma rupi ma tudja'i rami oiko wa'e pe uwitxa oĩ raka'e, aỹ woi amongwe tekoa rupi, yma gware rami ae teri ikwai, tudja ae teri uwitxa.

Tekoa py ma ikwai tudjakwewe'i gwi, opita'i wo'e yma ramo opita'i wa'e wa'e re etarã odjapytsaka.

Aỹ rewe nhambodjerowia rã opita'i a'e ma opamaba'e mba'eatsy oipe'a nhanderete gwi, oikwaa ary py pa djawy porã rã.

Aỹ ma tekoa py oiko uwitxa wypory rupi ogwata pe odjou agwã ywy, a'e rami wy a'ema aỹ gwi nhanhembo'e wypory aywu py djaepy agwã, opamba'e gwi.

12 MBA'EAPOA REGWA

Peteĩ teĩ tekoa rupi ma oguereko há'e kweri ae omba'eapo.

Teĩ teĩ rami e'ỹ oguereko ojapo va'e rã. Amongue tekoa py ma omba'eapo renda we rupi omoatyrõ água, e'ỹ vy nhemboaty guatsu ojapoa rã gwarã, ogweru rã yxakã. Há'e gwi ojapo avi amboae ramigwa.

AWAKWE REMBIAPO

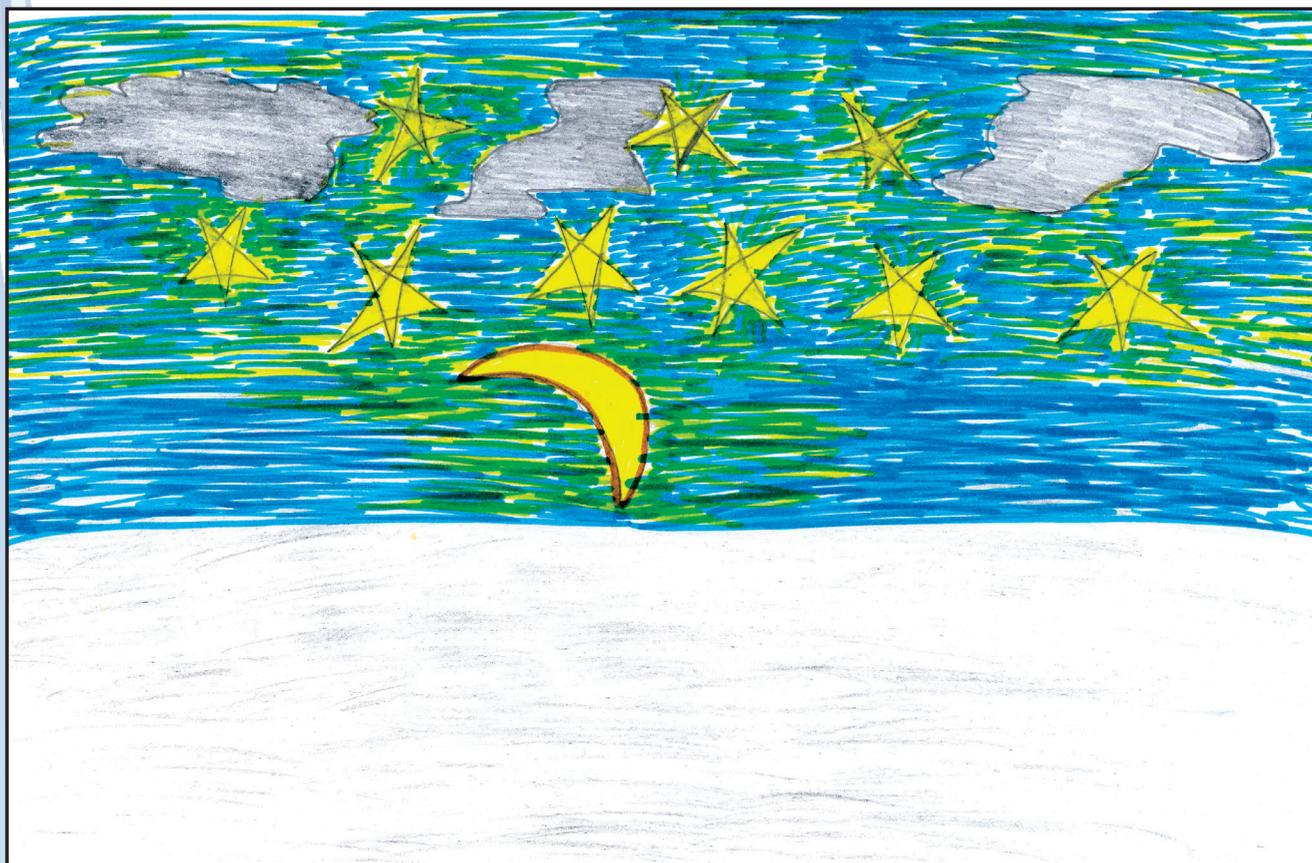
Awakwe odjapo wa'e ma: omoaryrõ'rã odjaty agwã, orotxora'rã, ytxakã odjaya'rã, owaérã, imonde apo'rã, oma'etỹ'rã a'egwi gwa'ywy woi oipytywõ'rã gwa'y re kweri mbawyky agwã.

KUNHAGWE REMBIAPO

Kunhagwe odjapo wa'e ma opa mba'e rei. Odjapo'rã tembi'u omoatyrõ'rã oka, opei'rã, odjeao djoirã, oka'api djety ty, omba'etso'rã. A'e mitãgwe re mbawyky rã, ombodjau'rã, ao omboweywey'rã. A'e wa'e nunga a'e djawi ma kunhagwe odjapo wa'e.

13 DJATSY TATA REGWA

Yma nhaneramoĩ ikuai ka'agwyre teri djawe eruĩrã opamba'e'i odjapo agwã djatsy re oikuaa pota.

A'e ra mi wy oikuaa yro'y regwa a'egwi aku regwa djatsy tata re oma'ẽ wy, djatsy tata gwia e ma odjekuaai gwyrã nhandu, mbore rape tudja'i eitxu oĩ awima ka'aru mbidja, ko'ẽ mbidja ka'aru'i djawe a'e anho'i odjekwaa a'e ko'ẽ mbidja ma ko'ẽ djawe odjekwaa.

KOWA'E, A'E DJATSY TATA

Kowa'e mboapywe ma Nhanderujete odjapo wa'e kwe meme.

Djatsy ma pyáwy etxakã wa'e rã.

Djatsy ma irundy rami odjeapo.

Djatsy raí, *crescente*, *minguante* a'egwi owa guatsu dja'ea rami (*cheia* pe).

Kwaray ma ara py etxakã wa'e rã.

Kwaray re ma nda'ewei nhama'ẽ agwã, mba'eta nhanderetxa ombowaipa gwi. Mba'eta kwaray ma odjope reta ramo.

Djatsy-tata maywa re etxaka wa'e, pytũ djawe ywate nhama'ẽ wy djaetxa 'rã, eta ratxa ramo nda'ewei djaipa agwã.

A'e gwi ary py ma ndojekwai, mba'eta kwaray adjope rata ramo.

14 NHAMANDU'A WA'ERÃ TUDJA KWERI

Ewĩwa nhande nhanpytymõ nhanderekoa py.
Ewĩwa omongeta wa'ekwe, omonge ta wa'erã.
Nhaneramoĩ, nhandedjaryi odjapytsaka nhande kweri.
Djaporandu Nhanderu ome'e oikoa puku ewĩwa pe.
Apy ko ywypy da'ewei ma opa mba'eire kweri.
Mitãgwe, konomĩgwe, awakwe, kunhagwe pepytsaka tudjakweri.
Ojaywu ramo pemỹ. Peikwaa agwã